

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Запорізька політехніка»

М Е Т О Д И Ч Н І В К А З І В К И

до проведення семінарських занять з навчальної дисципліни
«ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО СВІТУ»
для студентів денної форми навчання

Методичні вказівки до проведення семінарських занять з навчальної дисципліни «Філософські виміри сучасного світу» для студентів денної форми навчання / Укл.: О.В. Бондаренко, І.М.Бондаревич (тема 2.3). – Запоріжжя: НУ "Запорізька політехніка", 2020. – 50 с.

Рецензент: Нестеренко Г.О., д.філос.н., проф., начальник відділу підготовки програм підвищення кваліфікації Тренінгового центру Української школи урядування в системі НАДС.

Відповідальний за випуск: Бондаренко О.В.

Затверджено на засіданні кафедри філософії,
протокол № 6 від 03.02. 2020 р.

Рекомендовано до видання НМК гуманітарного
факультету,
протокол № 6 від 10.06. 2020 р.

ЗМІСТ

Вступ	4
Змістовний модуль 1. Філософія у сучасній інтелектуальній культурі людства	5
Семінарське заняття з тем 1.1-1.2	
Що таке філософія: специфіка сучасного визначення філософії та Філософія посеред систем й моделей людського знання та мислення	5
Семінарське заняття з теми 1.3.	
Класична філософія історичних епох Античності та Нового часу – як передумова формування сучасного типу філософствування	13
Змістовний модуль 2. Філософія сучасного світу та у сучасному світі	24
Семінарське заняття з теми 2.1.	
Некласичний "формат" мислення людини у світі: зміна парадигм	24
Семінарське заняття з теми 2.2.	
Філософія сучасного світу (Новітнього часу) та у сучасному світі	33
Семінарське заняття з теми 2.3.	
Українська філософія у світовому полілозі	43

ВСТУП

Філософія є нормативною або вибірковою дисципліною гуманітарного спрямування загального циклу підготовки випускників закладів вищої освіти за освітнім ступенем бакалавра, що зорієнтована на формування особистості людини та її світоглядне самовизначення.

Мета курсу філософії – розвиток у студентів інтересу до фундаментальних знань, стимулювання потреби до філософських оцінок історичних подій та фактів дійсності, засвоєння єдності світового історико-культурного процесу при одночасному визнанні різноманіття його форм.

Роль і значення дисципліни «Філософські виміри сучасного світу» у системі сучасної вищої освіти визначається необхідністю формування особистості майбутнього фахівця, що володіє не тільки вузькопрофесійними знаннями, але й орієнтується у досягненнях фундаментальних наук, здатного до оцінки існуючої соціокультурної ситуації з філософських позицій, що вміє використовувати у своїй професійній галузі методологію і досвід раціонального та критичного осягнення дійсності.

Вивчення філософії передбачає формування компетенцій роботи з наративом навчальних матеріалів різного характеру (як текстових, так і візуальних), підручника, хрестоматії або першоджерела, з довідковою та енциклопедичною літературою, володіння навичками реферування навчальної та наукової літератури, вміння логічно формулювати, висловлювати й аргументовано відстоювати власне бачення розглянутих проблем, оволодіння прийомами ведення дискусії, полеміки, діалогу.

Мета даних методичних вказівок – допомогти студентам у підготовці до програмних семінарських занять з дисципліни «Філософські виміри сучасного світу».

У викладанні філософії, поряд з лекцією, важливу роль відіграють семінарські заняття. Підготовка до них становить значну частину самостійної роботи студента. У даній методичній розробці представлені основні форми семінарських занять з дисципліни «Філософські виміри сучасного світу» та рекомендації з організації підготовки до них.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1 ФІЛОСОФІЯ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ ЛЮДСТВА

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМ 1.1-1.2 ЩО ТАКЕ ФІЛОСОФІЯ: СПЕЦИФІКА СУЧАСНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПОСЕРЕД СИСТЕМ Й МОДЕЛЕЙ ЛЮДСЬКОГО ЗНАННЯ І МИСЛЕННЯ

1 Основні поняття та їх стисле тлумачення.

Філософія (від грец. *філософія* - «любов до мудрості») – одна з найдавніших галузей активності людського розуму, яка напрацьовує систему знань про фундаментальні принципи буття світу та місця й самої "фігури" людини у ньому.

Також під філософією (філософствуванням) розуміють й форму (принцип, механізм) людського мислення.

Вважається, що слово «філософія» вперше використав давньогрецький мислитель Піфагор у VI ст. до н.е. Як тип знання, «філософію» увів давньогрецький філософ Платон.

Предмет філософії – найбільш загальні та універсальні закономірності і механізми функціонування та розвитку системи «людина – світ» у розрізі складових компонентів цієї системи.

Світ – як предмет філософського знання – це елемент системи відношень «людина – світ», як соціокультурний, історично рухливий простір, яким та в якому постійно відтворюється людина як така.

Людина – як предмет філософського знання – це елемент системи відношень «людина – світ»; жива, унікальна у Всесвіті, наділена інтелектом істота, з даром мови, суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури; постає як індивід, особистість та як "одиниця" людства у цілому.

Світ, який лежить назовні людини і певною мірою протистоїть їй, створює собою середовище її існування, життєдіяльності, творення та відтворення її як людини.

Справа у тому, що філософія – не є єдиною можливою системою людського знання про світ. Слід виокремлювати ту область людського знання про світ, яка називається філософією, на відміну від інших

можливих систем розуміння світу людиною. Інші можливі – це міфологія, релігія, наука.

Міфологія (від грец. mifos - переказ, легенда і logos - слово, поняття, вчення) – це форма та спосіб розуміння світу на ранніх стадіях розвитку людства, тип свідомості та мислення первісної людини, коли ще немає розрізнення поняття і реальності, ідеї речі і самої речі.

Міф, міфічний персонаж – "цеглинка" міфологічної картини світу; коли первісна людина дивиться на світ, то бачить там подібних собі живих істот, що перебувають одна з одною у певній смисловій залежності, що надає принципову можливість розуміння світу та його закономірностей; міфологічні події створюють модель, зразок, за якими потім відбувається таке що розуміється людиною функціонування світобудови.

Міфологія будує та відтворює міфологічну модель світу. Вона закріплює прийняту у даному суспільстві систему цінностей, підтримує й заохочує певні форми поведінки, забезпечує гармонію, внутрішню цілісність людського життя, – тобто повністю відповідає тому, що її можна назвати історично першою формою людського знання про світ, а також історично першим (а отже найпростішим) принципом людського мислення.

Релігія (від лат. religio - благочесність, святиня, предмет культу) – це форма та спосіб розуміння світу шляхом його подвоєння на «земний» і «небесний» (надприродний, потойбічний), причому як основний, такий що дає істину світобудові виступає «небесний» світ.

Земний світ починає розглядатись як похідна від надприродного (ноуменального) світу. Зв'язок з Богом реалізується через релігійну організацію (церкву) і релігійний культ. Народжується субстанційне розуміння душі (яка може "спілкуватися" з Богом).

Картина світу Середніх віків – та епоха в історії людства, в якій внутрішню цільність світові, принципову можливість розуміння людиною світу та самої себе забезпечувала релігія (як система людського знання про світ та принцип мислення).

Наука – це система людського знання про світ, форма та спосіб осмислювання реальності, коли розуміння світу здійснюється шляхом отримання та теоретичної систематизації (вироблення й систематизації у вигляді теорій, гіпотез, законів тощо) об'єктивних знань про дійсність.

Наука – феномен Нового часу, XVI-XIX ст. західної цивілізації. До XVI ст. науки не було. "Класичної" науки немає й у Новітньому часу (XX-XXI ст.). «Науки» як домінуючої у конкретну епоху системи людського знання про світ, – тобто системи знання, яка дає принципову можливість розуміння світу людиною певної епохи. Проте у кожному з історичних епох можна віднайти так звані елементи науки та наукового мислення. Це – висновок про логіку як принцип «гармонії людського розуму» Піфагора або прозоріння Архімеда (за доби Античності); це – Закон Божий, саме як "закон", що є прообразом науки Нового часу (за доби Середньовіччя).

Наукова картина світу – це накладання на незалежно існуючий світ людської "наукової" розумності, що надає людині можливість зрозуміти світ у "наукових" поняттях та теоріях.

Отже, людське мислення включає до себе: міфологічний принцип (здатність мислити "картинками"), релігійний принцип (здатність мислити абсолютними поняттями) і науковий принцип (здатність мислити відносними поняттями, логічними ланцюжками), і тим самим людська історія має три "класичні" епохи Античність, Середніх віки, Новий час, що послідовно змінюють одна одну. З приходом XX ст. "класичні" епохи західної культури змінюються так званими "некласичними" епохами, які створюються вже некласичними принципами людського мислення.

Філософія (зародившись у VI ст. до н.е. на історичному ґрунті Античності) вже більше не зникає з історичної сцени розвитку людства, "супроводжуючи" подальший розвиток Людини Розумної, – слід тільки розуміти, що філософствувати кожному наступному епоху людина буде на мові того принципу мислення, який є домінуючим у цій конкретній епосі.

2 Перелік питань, що виносяться на семінарське заняття.

1. Філософія: розмаїття "визначень" філософії та їх зміст.
2. Коло філософських проблем.
3. Міфологія – релігія – наука як системи знання людини про світ.
4. Філософія як система знання людини про світ.
5. Специфіка сучасного світу щодо філософії та філософствування.

3 Запитання до самоконтролю.

1. Прокоментуйте одне з найвідоміших визначень філософії: «філософія – схоплена у думках епоха» (Г.Гегель).
2. Прокоментуйте визначення філософії від Георга Гегеля: «філософія є знанням про причини, або знанням про "чому?"».
3. Філософія увесь час тримає у полі уваги та в актуальному стані всі основні виявлення людини як людини – яким чином це пов'язано з особливостями її предмету?
4. Однією із функцій філософії (посеред світоглядної, пізнавальної, соціально-адаптивної й інших) є функція логічна – філософія сприяє формуванню культури людського мислення, виробленню критичної неупередженої позиції у міжіндивідуальних та соціально-культурних діалогах. Прокоментуйте її більш детально.
5. Буває – філософія знання, філософія діяльності, філософія спасіння, філософія ненависті, філософія проектного мислення, філософія танцю, філософія бізнесу, філософія бойових мистецтв, філософія іронії, філософія науки... Надайте змістовну розшифровку однієї із запропонованих "філософій".
6. Прокоментуйте такі центральні риси людини як – «людина розумна» (*homo sapiens*), «людина діюча» (*homo faber*), «людина символічна» (*homo symbolicus*).
7. Прокоментуйте відомий вислів давньогрецького філософа Геракліта: «Найпрекрасніша з мавп буде потворною, якщо порівняти її з людським родом».
8. Тією мірою, якою людина здатна осмислити та зрозуміти себе і своє становище у світі, тією мірою, якою вона здатна пройти всю можливу дистанцію розумового прояснення своєї життєвої ситуації, саме тією мірою вона філософствує або постає філософом. – Поясніть.
9. Наведіть приклад відомого вам міфу (із будь-якої міфології світу) і спробуйте пояснити його філософський зміст.
10. На прикладі будь-якої релігійної системи світу спробуйте прояснити філософські характеристики людини/світу, на яких вона будується.
11. Сформулюйте /не менше п'яти/ ознак, що показують відмінність між міфологією і філософією, між релігією і філософією, між наукою і філософією.

12. Сформулюйте /не менш 5-ти/ завдань філософії як системи знання – які б переконливо показали місце та роль філософії саме у сучасному світі та для сучасної людини. Спробуйте довести, що вони були нецікавими для людини попередніх історичних епох.

4 Тести.

1. Предмет філософії: а) заздалегідь визначений; б) в принципі незбагнений; в) формується та розкривається в процесі історико-філософського розвитку.

2. Відповіді на філософські запитання шукають у: а) міфологічних уявленнях; б) релігійних віруваннях; в) наукових дослідженнях; г) аргументах й умовиводах розуму.

3. У міфологічному та релігійному світоглядах процес розвитку суспільства переважно описується у вигляді: а) циклів; б) стріли; в) спіралі; г) маятника.

4. Міф – це: а) вимисел, алегорична розповідь; б) “казки” про створення світу й людини та про неймовірні подвиги давніх героїв; в) "цеглинка" картини світу давніх епох, якою бачила свій світ людина цих епох; г) розповіді про реальних людей та реальні події.

5. Вихідними причинами переходу від міфологічного первісного світогляду до філософії поставали такі /назвіть всі варіанти/: а) поступове вдосконалення людського розуму; б) поява дискурсивного мислення внаслідок ускладнення людської діяльності; в) вихід суспільства на цивілізований рівень розвитку; г) суспільний розподіл праці; д) поява наукового пізнання; є) відмежування людського світу від природного; ж) поділ усього сущого на матеріальне і духовне.

6. Філософія в історії людства виникає тоді, коли: а) з'являються перші філософи; б) людина виявилася здатною на самостійну думку, відірвану від безпосереднього прив'язування до предметів дійсності; в) міфологічне, релігійне та наукове знання зажадало для себе «філософського» обґрунтування.

7. Яке із нижче наведених філософських запитань має відповідь «людина»: а) хто принципово забезпечує можливість й "механізми" усвідомленого діалогу із світом, будучи суб'єктом такого діалогу; б) хто створює та реалізує різні "технології" поведінки й діяльності у світі; в) хто не хоче вмирати, а хоче жити.

8. Із наведених нижче варіантів оберіть ті, що показують суттєві риси людини як такої: а) суб'єкт та об'єкт соціальних стосунків; б) високий рівень інтелекту; в) вироблення засобів соціально-культурної діяльності й поведінки; г) наявність духовного світу; д) потреба їсти, пити, одягатись; є) існування як людський спосіб життя (доповніть цей перелік власними тезами).

9. Що із наведеного є тлумаченням філософського мислення: а) вміння оперувати концепціями та задавати правила роботи людському розуму; б) усвідомлена відмова від мислення "за правилами", постійне варіювання "смысловими режимами" реальності, що "розбігаються" в різні боки та напрямки; в) здатність людської свідомості (і думки) в процесі сприйняття дійсності сприймати і себе саму.

10. Філософія (філософські суперечки) є відсутніми: а) у релігії – там, де панує авторитет істини Бога; б) у науці – де будь-які суперечки "знімаються" неспростовними дедуктивними доведеннями; в) де немає людської присутності; г) у конкретній індивідуальній людській свідомості – де вони вирішуються індивідуально.

11. Інтелект, як специфічно людська якість, складається з двох рівнів: розсудку та розуму. Розсудок – це: а) не-філософський рівень людського мислення; б) спрямованість людського мислення за певними логічними траєкторіями, здатність утворювати поняття; в) здатність висувати ідеї, концепції, гіпотези.

12. Можливість вибору людиною відношення до світу описується філософською категорією: а) свобода; б) сенс; в) мета.

5 Теми для доповідей, рефератів, есе, презентацій тощо.

1. Розмірковування на межі буття й небуття: специфіка філософського мислення та знання.

2. Філософія – як мислення про реальність та як мислення про мислення.

3. Філософія – як мислення під кутом зору людини.

4. Людина як ключ до розгадки багатьох таємниць Всесвіту та розв'язання багатьох проблем соціуму.

5. Прокоментуйте філософську тезу про те, що таємниця людини належить до числа споконвічних проблем (від давніх давен й до сьогодення), а таємниця світу – знаходиться у самій людині.

6. «Я – людина, і ніщо людське мені не чуже». Запропонуйте тлумачення цієї знаменитої давньоримської "формули" Публія Теренція у сучасному світі.

7. "Вигляди" людини – у порівнянні: міфологічна версія, релігійна, наукова, версія у мистецтві тощо.

8. Тема для есе: «Як виглядатиме людина майбутнього?».

9. У добу мисливців-збирачів за день людина могла зустріти лише кілька інших людей. Тепер людина здійснює життєдіяльність у густонаселених містах. Що далі?

10. Протягом своєї історії філософії не раз стверджувала, що «наш світ – найкращий із світів». Сформулюйте /не менше 5-ти/ аргументів, які підтверджують такий висновок стосовно саме сучасного світу.

11. Запропонуйте власне визначення філософії. Обґрунтуйте, наскільки ваше визначення показує вас саме як людину сучасного світу.

6 Рекомендована література.

Базова

1. Афанасенко В. Соціальна філософія: Підручник / В.Афанасенко, М.Горlach, О.Данильян, О.Дзьобань, П.Квіткін. –Х.: Прапор, 2007. – 687 с.

2. Бондаревич І.М. Філософія: діалог мислителів, епох, цивілізацій / І.М. Бондаревич. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. – 252 с.

3. Буслинський В.А. Основи філософських знань. Підручн. / В.А. Буслинський, П.І. Скрипка. – Львів: Новий Світ, 2010. – 352 с.

4. Габрієлян О.А. Філософія історії: підруч. / О.А. Габрієлян, І.І. Кальной, О.П. Цветков. – К.: Академвидав, 2010. – 213 с.

5. Губерський Л.В. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський. – К.: Знання, 2012. – 621 с.

6. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / Петрушенко В.Л. – Львів: Новий Світ, 2011.

7. Причепій Є.М. Філософія: підручник – 3 вид. / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2009. – 592 с.

8. Рижак Л. Філософія: підручник / Людмила Рижак. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2013. – 650 с.

9. Скотний В. Філософія: історичний і систематичний курс / В. Скотний. – К.: Знання України, 2005. – 576 с.

10. Філософія як історія філософії: підручник // А.Бичко, І.Бичко., В.Табачковський, В.Ярошовець. – К.: Центр уч. літератури, 2010. – 648 с.

11. Щерба С. Філософія: підручник / С. Щерба, О. Заглада. – К.: Кондор, 2011. – 548 с.

12. Юрій М. Людина і світ: Підручник / М. Юрій. – К.: Дакор, 2006. – 460 с.

Допоміжна

1. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст): підручник / В. Андрущенко. – К.: Тандем, 2000. – 405 с.

2. Берко П. Основи філософії: метод. посіб. / П.Берко, М.Небелюк, Н.Федитник. – Дрогобич: Коло, 2004. – 67 с.

3. Бойченко І.В. Філософія : навч. посіб. для дистанц. навч. / І.В. Бойченко, М.І. Бойченко. – К.: Ун-т «Україна», 2004. – 212 с.

4. Васянович Г. Філософія: навч. посіб. / Григорій Васянович. – Львів: Норма, 2005. – 210 с.

5. Захара І. Лекції з історії філософії : [навч. посіб.] / І.Захара. –Львів: ЛБА, 1997. – 398 с.

6. Касьян В.І. Філософія: навч. посіб. / В.І. Касьян. – 5 вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2008. – 347 с.

7. Коваленко А. Філософія: навч.-метод. посіб. для студ. / Анатолій Коваленко. – Львів: ЦПД, 2009. – 106 с.

8. Кримський С.Б. Запити філософських смислів /С.Б. Кримський. – К.: Парапан 2003. – 240 с.

9. Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М.К. Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

10. Мамардашвили М.К. Формы и содержание мышления / М.К. Мамардашвили. – М.: Азбука, 2011. – 288 с.

11. Мамардашвили М.К. Беседы о мышлении / М.К. Мамардашвили. – М.: Азбука, 2019. – 480 с.

12. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. / В.С. Пазенок. – К.: Академвидав, 2008. – 279 с.

13. Присухін С.І. Філософія: Навч. посіб. / С.І. Присухін. – К.: КНЕУ, 2006. – 208 с.

14. Старовойт І.С. Філософія: навч. посіб. / І.С. Старовойт, Т.О. Сілаєва, Г.О. Орендарчук. – Тернопіль: Астон, 1997. – 429 с.

15. Хамар У.В. Історія філософії: курс лекцій / У.В. Хамар. – Львів: Ініціатива, 2008. – 360 с.

16. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. – К.: Ін-т філософії ім. Г.Сковороди НАНУ: Абрис, 2002. – 742 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.

2. Інститут філософії ім. Г.Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.

3. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.

4. Справочные материалы, учебники, хрестоматии, энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/edu/ref/ref.html>.

5. Стретерн П. Философия за 90 минут [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/stret01/index.htm>.

6. Философия без границ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://platonanet.org.ua>.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 1.3 КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРИЧНИХ ЕПОХ АНТИЧНОСТІ ТА НОВОГО ЧАСУ – ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ТИПУ ФІЛОСОФСТВУВАННЯ

1 Основні поняття та їх стисле тлумачення.

Антична філософія – історично перша форма європейської (західної) філософії; стала основою розвитку й культурним обрієм для всіх наступних форм мислення на інтелектуальному просторі Середньовіччя, Нового часу та Новітнього часу. Охоплює період у понад 1200 років, з VI ст. до н.е. по VI ст. н.е. Географічно – це східне Середземномор'я, де за цей час встигли відбутися полісна демократія Давньої Греції, елліністичні монархії, що виникли з розпадом імперії Олександра Македонського, Рим республіканський і Рим імператорський. Традиційно першим античним філософом вважається

Фалес, останнім Боецій; до 529 р., коли указом імператора Юстиніана була закрита остання філософська школа в Афінах.

Давньогрецька думка вперше сформулювала саме поняття про філософію як про особливу діяльність, із власними предметом і методом, справила значний вплив на становлення й розвиток християнства (як єдиної західної класичної релігії), стала джерелом раціонального дискурсу, розвиток якого вважається характерним для західної цивілізації у широкому сенсі та який покладений в основу науки як специфічно західного явища в історії людства.

Космос (грец. κόσμος – порядок, світ, всесвіт) – поняття давньогрецької філософії і культури для позначення всього видимого світу як упорядкованого гармонічного цілого (на противагу «хаосу»). Розуміння Всесвіту як розумно та закономірно впорядкованого.

Макрокосм / мікрокосм – бачення космосу, я якому частина (людина, мікрокосм) віддзеркалює ціле (макрокосм), і навпаки. Концептуалізовано Піфагором, сформульовано століття потому Платоном, відроджено знову у XIV ст. Леонардо да Вінчі. Розуміння людини (мікрокосму) як всесвіту (макрокосму) у мініатюрі.

Логос (грец. λόγος – слово, сенс, поняття) – категорія давньогрецької філософії (й загалом термін західної філософії) для позначення слова і поняття одночасно. Вперше використав Геракліт, назвавши логосом «одвічну і загальну необхідність». Як всеосяжна світова компонента. Як «слово», що належить принципу, а не особі. Як вище організуюче начало, вищий принцип. Часто під логосом мається на увазі раціональне, логічне знання, що протиставляється міфу. Пізні концепції античної філософії підготували благодатний культурний ґрунт для оформлення християнського догмату про втілення Бога-Логоса: творення світу відбувається через матеріалізацію Слова Бога.

Архе (грец. ἀρχή) – термін давньогрецької філософії для позначення начала, підстави, безпередумовного універсального початку, першопричини, з яких походить світ. В античній філософії як архе виступають – вода у Фалеса, повітря в Анаксимена, апейрон у Анаксимандра, число у Піфагора, вогонь у Геракліта, буття у Парменіда, атом у Демокрита тощо.

Атом (грец. τὰ ἄτομα – неподільні) – як елементарна частка світобудови, першоелемент, такий що не руйнується й не виникає, наділений вічним рухом. Світ – як система атомів у порожнечі;

нескінченність атомів та їх форм у всесвіті, нескінченність комбінацій та порядку їх складання.

Ейдос (грец. εἶδος, лат. forma, укр. вигляд) – термін давньогрецької філософії, яким позначається видиме, «те, що видно», пізніше більш глибокий сенс як «конкретна візуальність» чогось. Як фіксація, організація речі у чуттєво сприймаємому континуумі, як фіксована "зовнішність", яка власне робить річ такою що існує, дозволяє бути видимою. У Платона протиставляється ідеї, у Аристотеля використовується у значенні «форма».

Ідея (грец. ἰδέα) – ідеальна форма, що існує окремо від одиничних речей у певному ідеальному світі. Як внутрішня форма, як імманентний спосіб буття речі у трансцендентному світі ідей. Ідея є формою мислення, різновидом поняття, доступна розуму незмінна сутність, що лежить в основі речі.

Нус (грец. νοῦς - думка, розум) – категорія давньогрецької філософії; узагальнення всіх смислових, розумних і мислительних закономірностей, що наявні й панують у космосі та людині. У пізній античній філософії нус вже цілком відсторонена і самототожня деміургічна іпостась буття.

Канонічні культури (первісна епоха, Античність, Середні віки) – коли канон транслиував у просторі і часі культурні зразки, забезпечував внутрішню стабільність картини світу; Новий час став різким відходом від цього, запустивши *проектну* за своїми механізмами культуру.

Філософія Нового часу – період розвитку філософії у Західній Європі у XVI-XIX ст. (період буржуазних революцій, промислової революції, науково-технічної революції).

Головні ідеї філософії Нового часу: методологія пізнання людиною зовнішнього світу та проблема наукового методу; завдання отримання достовірного знання; принцип автономно мислячого суб'єкта; індуктивно-емпіричний та раціонально-дедуктивний методи пізнання; гіпотетико-дедуктивна побудова наукової теорії; ідея раціонального панування людини над природою і суспільством; розробка нового юридичного світогляду, обґрунтування й захист прав громадянина і людини та інші.

Нова історія людства (епоха Нового часу) розпочинається *добою Відродження* (у Франції вона отримала назву *Ренесанс*) – духовний переворот у кінцевому рахунку всесвітнього значення, хоча стався він

у невеличкому регіоні (переважно у декількох містах: Флоренція, Рим, Венеція, Неаполь) та дуже скороминуще (в Італії біля 1350-1550 рр., а потім у деяких західноєвропейських країнах наприкінці XV ст.).

Характеризується неприйняттям офіційної католицької релігійності, що домінувала у Середні віки, та інтересом до людини. Ідея суверенності людського розуму, інтелектуальне право мислити адогматично – це було найголовнішим у культурі епохи Відродження; а, отже, автономія, свобода, цінність та реальність окремої людини. Людина заповнює собою світ; у людині згортається та із людини розгортається світ. Культура історично вперше здійснювалась не як підсумок, а як процес, головним джерелом розвитку ставало експериментування з наявним духовним матеріалом. Таким чином напрацьовувався ідеал гармонії, не існуючий раніше в історії.

Механіцизм (механістичний підхід до розуміння світу і людини) – абсолютизація законів механіки, перенесення їх на всі види руху, у тому числі й на розвиток людини та суспільства; пояснення всього розмаїття процесів й явищ зводиться до простих законів механіки. Будівництво міст, кораблебудування, воєнна справа спричинили небачений розвиток механіки.

Деїзм – визнання за Богом функції створення світу (й того, хто надав світові першопоштовх) та заперечення функції управління світом; зведення до мінімуму втручання Бога у функціонування та розвиток світу.

Раціоналізм (від лат. "ratio" розум) – засновником його став Р.Декарт – розуміється у широкому сенсі: як визнання можливості і здатності людського розуму, тобто людини, зрозуміти світ Нового часу; у залежність від активності людського розуму ставиться стан будь-якої області природного та соціального буття людини. Філософи Нового часу побачили у розумі фундаментальне джерело будь-якої активності людини. Зміст концепції людини Нового часу можна сформулювати так: «Що я таке? – Річ, що мислить» («cogito ergo sum», «мислю, отже, існую» Р.Декарта). Людина – ніщо, яке здатне стати всім за допомогою розуму, освоюючи розумом природний і соціальний простір навколо себе.

Раціоналізм у широкому сенсі – це впевненість у здатності розуму розгадати загадки природи, пізнати навколишній світ і саму людину й у кінцевому рахунку перетворити природу, переробити суспільство і людину на розумних засадах.

Гносеологічний (пізнавальний) оптимізм Нового часу – упевненість в існуванні істини світу, можливості її досягнення людським розумом (людиною), і використання її людиною для свого комфортного улаштування у світі.

Діалектика (як філософське вчення та філософський метод Нового часу) – вчення про розвиток та загальний зв'язок. Містить категорії (загальні поняття, такі як якість, кількість, міра, сутність-явище, зміст-форма, причина-наслідок, система й інші), принципи (загального взаємозв'язку, розвитку, детермінізму й інші), три закони (закон єдності і боротьби протилежностей, закон переходу кількісних змін на якісні, закон заперечення заперечення).

Наукова картина світу – це безліч теорій у сукупності як системне утворення, які описують відомий людині природний і соціальний світ, цілісна система уявлень про загальні принципи та закони світобудови. Нею будується така картина світу, яка б була вичерпною, переконливою, узагальненою й достовірною, з урахуванням усіх чинників, що на неї впливають. Наукова картина світу складає систему принципів освоєння людиною світу. Її зміст зумовлює спосіб бачення світу людиною.

Основою класичної наукової картини світу були вчення та відкриття: Г.Галілея (рух планет), І.Ньютона (теорія тяжіння), Евкліда (геометрія). Їй відповідав графічний образ прогресивно напруженого лінійного розвитку зі жорстко однозначною детермінацією. Минуле визначає сучасне, сучасне визначає майбутнє. Усі стани світу від безкінечно віддаленого до далекого майбутнього, можуть бути прораховані та передбачені. Класична картина світу подавала опис об'єктів так, якби вони існували самі по собі в ефемерній, суворо заданій системі координат. У ній чітко додержувалася орієнтація на «онтос» (від грец. буття - те що існує). Чинниками, які не вписувалися у загальну картину, аномаліями, які не відповідали усталеному баченню, тобто усім, що могло б "нашкодити" об'єкту (явищу, процесу), здебільшого нехтували. Суворо однозначну причинно-наслідкову залежність вважали як незаперечний пояснювальний еталон. Усі наукові досягнення "вбудувалися" у загальну галілеєвсько-ньютонівську картину світу.

2 Перелік питань, що виносяться на семінарське заняття.

1. Філософія Античності: досократики та розв'язання проблеми пояснення світу.
2. Філософія Античності: софісти – Сократ й проблема людини.
3. Філософія Античності у розмаїтті філософських тем, сюжетів, імен, шкіл.
4. Філософія Нового часу: «революція у свідомості» людини доби Відродження.
5. Наукова картина світу Нового часу: наука як логічна культура епохи Нового часу.
6. Філософія Нового часу: «пізнавальні здібності людини» та гносеологічний оптимізм епохи Нового часу.

3 Запитання до самоконтролю.

1. Античність називають «дитинством людства», епоху Нового часу (нову історію людства) називають «дорослим станом людства». За якими критеріями можна показати таке розрізнення?
2. Чому людина й досі не може забути своїх давніх міфологічних богів і божеств?
3. Антична філософія як тип абстрактно-споглядального, пасивного мислення – про що тут йдеться?
4. Роз'ясніть формулу О.Лосева стосовно епохи Античності: «Людське в Античності є *тілесно* людським, а не *особистісно* людським».
5. Наукову складову в людському мисленні одним з перших в західній культурі виокремив (віднайшов) давньогрецький філософ Піфагор. Яким чином він це зробив?
6. Місце апорій (логічних парадоксів) Зенона Елейського – як парадоксів сили розуму – в подальшій інтелектуальній історії Людини Розумної.
7. Чому релігійне мислення (і свідомість), яке прийшло на заміну міфологічному мисленню (і свідомості) при переході від Античності до Середніх віків, було історично більш прогресивною формою мислення? Назвіть ознаки, за якими можна побачити цей "прогрес".
8. Феномен географічних відкриттів Нового часу, вислів Данте «моя країна – весь світ» тощо – поясніть притаманність цих явищ саме людині і світові Нового часу.

9. Розкрийте зміст філософської *проблеми пізнанності світу* в її "класичному" звучанні.

10. Роз'ясніть вимогу перевірки всякого знання за допомогою «природного світла» розуму (Р.Декарт) у філософській методології наукового пізнання Нового часу.

11. Що означає категорія «раціональність» в епоху Нового часу – у широкому сенсі, у вузькому сенсі?

12. Наука (як система знання людини про світ) – як вищий рівень знання у порівнянні з міфологією та релігією – має найвищу серед них міру "раціональності" свого знання. Покажіть це.

4 Тести.

1. Згідно давньогрецькому філософу Платону, *прекрасне* – це: а) естетична досконалість ліній та форм; б) моральна велич душі; в) те загальне ідеальне, чим прекрасні речі схожі між собою.

2. «Знання» назвав вищою чеснотою (у своїй теорії чеснот) давньогрецький філософ: а) Піррон; б) Сократ; в) Діоген; г) Хрисіпп.

3. Основною філософською категорією давньогрецький філософ Аристотель вважав: а) сутність; б) володіння; в) положення; г) час.

4. Укажіть відповідність концепцій філософам Давньої Греції, які їх розробили: 1) Аристотель; 2) Демокрит; 3) Платон; 4) Сократ — а) атомістична теорія світу; б) вчення про закони мислення; в) теорія ідеальної держави; г) ідея антропоцентричної філософії.

5. З погляду релігійної філософії Середніх віків *людина* цієї епохи є: а) ідеальною досконалістю, що реалізує себе не на землі, а в царстві Божому; б) повною нікчею, що просвітляється святим духом та врятовується по волі Бога; в) істотою, що отримала від Бога безсмертну розумну душу.

6. Із нижче перерахованих укажіть на ті, які розкривають основні цілі середньовічної схоластики: а) створити філософський метод з вивчення природного світу; б) за допомогою розуму показати істини віри; в) надати релігійній й теологічній істині систематичну форму за допомогою філософських методів; г) використати філософські аргументи для виключення можливості критики релігійних істин; д) використати містичний метод пізнання алегоричного змісту Біблії; е) висвітлення основних догматів релігійного вчення за принципом «віра шукає розум»; ж) використати

знання формальної логіки при посиланнях на релігійні авторитети; з) знайти раціональні докази віри.

7. Із наведених оберіть тлумачення філософської категорії «техніка», яке відповідає епосі Нового часу: а) техніка – це втілення умінь ремісника, технічне знання якого підпорядковується знанню загального; б) техніка – це творчість людини як відблиск божественної творчості; в) техніка – уречевлення наукових знань людини, фактор звільнення людини від природи, самостійна рушійна сила розвитку суспільства.

8. Для засновника філософії Нового часу Р.Декарта воно не потребує «будь-якого місця та не залежить від жодної матеріальної речі». Це: а) очевидне явище; б) представництво у світі Бога; в) мисляче «Я».

9. Класичне пізнання як форма людської діяльності здійснюється у: а) моральних оцінках; б) наукових поняттях; в) метафорах і символах релігійної віри; г) художніх образах.

10. Становлення науки в епоху Нового часу супроводжувалось формуванням нового логічного феномену – мисленого експерименту. *Мислений експеримент* – це: а) теоретична модель об'єкта, що досліджується, як нового предмету знання; б) використання дедуктивної логіки як нового основного інструментарію отримання знання; в) нова емпірична програма наукового освоєння світу.

11. Раціональність – це більше, ніж лише філософська концепція Нового часу. Раціональність – це атрибут європейської цивілізації. У цьому аспекті раціональність – це: а) реакція на хибність антираціоналізму, альтернатива стихійній чутливості; б) ідея всезагальності мірок розуму, як чинник присутності людини розумної у світі; в) принцип постійного спонукання роботи людського інтелекту, запобігання антиінтелектуалізму.

12. Характеристиками якісно нової картини світу епохи Нового часу у порівнянні з попередньою епохою Середніх віків, є: а) бурхливий розвиток буржуазних економічних відносин, наукова революція; б) нова філософія історії, нові соціально-етичні ідеали, нова методологія мислення людини; в) теза про надприродне походження всіх причин процесів й явищ світу; г) система раціоналістичної філософії, що охоплює вчення про світ, людину, суспільство; д) онтологічне доведення буття Бога, формально-логічний раціональний аналіз теологічних сенсів; є) концепція

суспільної природи людини, держава як результат «суспільного договору» й основа розвитку громадянського суспільства.

5 Теми для доповідей, рефератів, есе, презентацій тощо.

1. Запитання «Що таке світ?» – і варіанти відповіді на нього філософії Античності.
2. Запитання «Що таке людина?» – і варіанти відповіді на нього філософії Античності.
3. Проблема людини в Античності: «трагедія свободи» як центральна тема внутрішніх змістів античної духовності.
4. «Людина – міра всіх речей» (Протагор) – як філософська формула Античності та як центральна формула західної культури.
5. Стоїки, епікурейці, скептики, кініки (циніки), кіренаїки й ін. – внесок цих філософських шкіл Античності у філософську скарбницю людства.
6. Концепція людини Нового часу як формула: «Що я таке? – Річ, що мислить».
7. Літературний персонаж Робінзон Крузо Д.Дефо як показові образи людини та світу епохи Нового часу.
8. Теза Ф.Бекона «знання – сила, якщо воно є істинним».
9. Людина та громадянин (юридичний світогляд) епохи Нового часу.
10. Філософія марксизму у контексті світової історії та культури: здобутки та помилки.

6 Рекомендована література.

Базова

1. Андрущенко В. Вступ до філософії. Великі філософи: навч. посібн. / В.Андрущенко. – Харків: ТОВ "РИФ", 2005. – 512 с.
2. Античная философия: Энциклопедический словарь. – М.: Прогресс-Традиции, 2008. – 896 с.
3. Асмус В.Ф. Античная философия: Учебн. пос. 4-е изд. / В.Ф. Асмус. – М.: Высш. Кола, 2009. – 400 с.
4. Волинка Г.І. (гол. ред.) Читанка з філософії. У 6 кн. Кн. 1. Філософія стародавнього світу. – К.: Довіра, 1992. – 203 с.
5. Гусев В.І. Західна філософія Нового часу XVII-XVIII ст.: Підручник для вузів. –К.: Либідь, 2000. – 368 с.

6. Лосев А.Ф. История античной философии в конспективном изложении / А.Ф. Лосев. – М., 1989.

7. Мамардашвили М.К. Лекции по античной философии / М.К. Мамардашвили. – М.: Азбука, 2018. – 304 с.

8. Петрушенко В. Філософія. Навч. посібник / В. Петрушенко. – Львів: "Новий світ-2000", 2011. – 647 с.

9. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней / Дж.Реале, Д.Антисери. – Т.3. Новое время. – СПб.: Петрополис, Пневма, 2002. – 880 с.

10. Філософія: Підручник / [За заг. ред. В.Ярошовця]. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.

Допоміжна

1. Ахутин А. История принципов физического эксперимента от Античности до XVII в. / А. Ахутин. – М.: Наука, 1976. – 291 с.

2. Булатов М.О. Філософський словник / М.О. Булатов. – К.: Стилос, 2009. – 575 с.

3. Булатов М. Діалектика без апології / М.Булатов, В.Загороднюк, К.Малєєв, Л.Солонько. – К.: СТИЛОС, 1998. – 160 с.

4. Волинка Г.І. Філософія стародавності і середньовіччя в освітньому контексті: Навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Г.І.Волинка. – К.: Вища освіта, 2005. – 544 с.

5. Гайденко П. Научная рациональность и философский разум / П. Гайденко. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.

6. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Т.Гоббс. – К.: Дух і літера, 2000. – 600 с.

7. Гусєв В. Історія західноєвропейської філософії XV-XVII ст.: курс лекцій. Навч. пос. для студ. вузів / В. Гусєв. – К.: Либідь, 1994. – 253 с.

8. Декарт Р. Міркування про метод / Р.Декарт. – К.: Тандем, 2001. – 102 с.

9. Драч Г.В. Рождение античной философии и начало антропологической проблематики. – М.: Гардарики, 2003. – 318 с.

10. Історія філософії: Навч. посібник / [Р.Наконечний, О.Васільєва, А.Копитко, Н.Мисак]. – Львів: ЛНАУ, 2013. – 471 с.

11. Кант І. Критика чистого розуму / І.Кант. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с.

12. Кондзьолка В.В. Нариси з історії античної філософії / В.Кондзьолка. – Львів: Вид-во ЛДУ ім. І.Франка, 1993. – 258 с.
 13. Кондзьолка В. Історія Середньовічної філософії: Навч. посіб. для студ. ВНЗ / В.В.Кондзьолка. – Львів: Світ, 2001. – 318 с.
 14. Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
 15. Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – М.: Мысль, 1979. – 620 с.
 16. Локк Дж. Два трактати про врядування / Дж.Локк. – К.: Основи, 2001. – 265 с.
 17. Метельова Т. Культура Нового часу // Філософський енциклопедичний словник / В.І.Шинкарук (гол. редкол.) та ін. – К.: Ін-т філософії ім. Г.Сковороди НАНУ: Абрис, 2002. — 742 с.
 18. Пашук А. Нариси з історії філософії Середніх віків. Академічний курс: Підручник / А. Пашук. – К.: ВД "Ін Юре", 2007. – 712 с.
 19. Соколов В. Европейская философия XV-XVII вв.: Учебн. пос. для филос. ф-тов ун-тов / В. Соколов. – М.: Высш. школа, 1984. – 448 с.
 20. Татаркевич В. Історія філософії. 2-е вид., випр. / В. Татаркевич. – Т.1. Антична і середньовічна філософія. – Львів: Свічадо, 2006. – 456 с.
 21. Татаркевич В. Історія філософії / В. Татаркевич. – Т.2. Філософія Нового Часу до 1830 року. – Львів: Свічадо, 1999. – 352 с.
 22. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник / за ред. Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – 621 с.
- Інформаційні ресурси*
1. Бібліотека ім. В.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
 2. Інститут філософії НАНУ ім. Г.Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.
 3. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
 4. Бібліотека Гумер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php.
 5. Платонанет Библиотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://platonanet.net/load/knigi_po_filosofii/2.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2 ФІЛОСОФІЯ СУЧАСНОГО СВІТУ ТА У СУЧАСНОМУ СВІТІ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 2.1 КЛАСИЧНИЙ ТА НЕКЛАСИЧНИЙ "ФОРМАТИ" ФІЛОСОФСТВУВАННЯ ТА МИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ У СВІТІ

1 Основні поняття та їх стисле тлумачення.

Новітня історія людства – в європейській історичній науці це період з 1914 р. до сьогодення; у соціокультурному й історико-філософському контексті новітня історія людства (Новітній час, що прийшов на заміну Нового часу) – це якісно новий, відмінний від попереднього, стан людини, світу, суспільства, свідомості, викликаний та пов'язаний з сучасними технологіями виробництва, споживання, обміну товарів, послуг, інформації, з глобалізацією, з механізмами презентації символічних смислових систем (будь то релігійні цінності, мода чи політика), з формами сучасної комунікації (перш за все, за мережевим принципом) тощо.

Логоцентризм – термін для позначення системи інтенцій, властивих західній культурі "класичних" епох, орієнтованій на пошук об'єктивних і незмінних законів розвитку реальності; існує об'єктивна реальність, що розвивається закономірно, ця закономірність може бути відкритою й раціонально викладеною; культивуються принципи лінійного детермінізму, методологічних стандартів, загалом «гранднаративів» (ідей, що вважаються домінантними у культурі певної доби), таких як, наприклад, Розум, Смысл, Ідея, Логос й ін. Термін введений німецьким філософом Людвігом Клагесом у 1920-і рр., коли він критикував спроби західної філософії у всьому припускати простий взаємозв'язок центр - периферія.

Подолання логоцентризму («онто-тео-телео-фало-фоно-логоцентризму» Ж.Деррида) було першочерговим завданням постмодернізму. Суттєвими недоліками логоцентризму, на думку постмодернізму, є беззаперечна презумпція універсальних схем світобудови, несприйняття непередбачуваних можливостей дискурсу, фактична заборона на вільну асоціативність мислення. Подолання

логоцентризму є необхідним для звільнення від свавілля диктату Розуму та Ідеї над реальним життям із його непередбачуваною процесуальністю. У цьому аспекті, наприклад, здійснений поворот від метафізики детермінізму до філософії нестабільності, синергії тощо.

Ірраціональність, ірраціональне – що не можна збагнути розумом; незбагненне; таке, що на розумі не базується; що не зрозуміло у принципі, що не може пояснити людина розумом; це також ірраціональна картина світу.

Перебудова мислення, яка приписує світу бути ірраціональним. Світ більше не є співрозмірним людському мисленню; світ більше не піддається людським зусиллям переробити його розумом на однозначно зрозумілий (у класичному розумінні).

Криза антропоцентризму (антропоцентризм – принцип, відповідно до якого людина вважається центром еволюції та будови Всесвіту) – людина втрачає місце у "центрі" світобудови, стає носієм «інструментального розуму», який відповідає за «взаємодію зі світом».

Феноменологічний підхід (від грец. *phainómenon* - те, що з'являється) – напрям філософських досліджень на початку ХХ ст. (засновник німецький філософ Е.Гуссерль), який вивчає структури людської свідомості та явища, які у ній відбуваються. Цей розгляд має відбуватися з точки зору "першої особи", але вивчаються явища не так, як вони постають перед "моєю" свідомістю, а як перед "будь-якою" свідомістю. Феноменологія не намагається вивчати свідомість із точки зору клінічної психології чи неврології; замість цього за допомогою систематичних міркувань вона ставить собі за мету визначити суттєві властивості структур свідомості та проявів свідомості. Важливим поняттям є «інтенціональність» – те, що свідомість завжди є усвідомленням чогось, думкою про щось.

Герменевтичне коло – метафора, яка описує взаємну обумовленість пояснення та інтерпретації з одного боку, і розуміння з іншого. Герменевтичне коло є альтернативою панівній логоцентричній моделі пізнання. Лише одночасне бачення одиничного, особливого й загального дозволяє наблизитися до адекватного прочитання тексту, відтворення сенсу.

Екзистенція (від лат. *exsistentia* - існування, на противагу *essentia* - сутність) – центральне поняття філософії екзистенціалізму, яким позначається унікальна особистісна постать людини; воно позначає

неповторність, унікальність, принципову суб'єктивність існування окремої людини; людина у своєму ставленні до світу здійснює свою екзистенцію; людина існує настільки, наскільки здатна "потужністю" своєї екзистенційної енергії оформити для себе світ, улаштувати персональну «екзистенційну нішу» у ньому; людина нав'язує світові унікальність своєї екзистенції.

Екзистенціалізм, або філософія існування, – напрям у філософії ХХ ст., який позиціонує і досліджує людину як «потік екзистенціалів» (Ж.-П.Сартр), як унікальну істоту, що здатна до вибору власної долі.

Ідея тотожності сутності й існування замінила ідею тотожності мислення і буття, характерну для філософської культури Нового Часу. У Ж.-П.Сартра вона звучить ще більш категорично: «існування людини передує його сутності» і фактично замінює її.

Абсурд (від лат. *absurdus* - безглуздий) – як механізм "упишування" людини у світ в ситуації західної культури ХХ ст. – термін філософії, зокрема, А.Камю, яким підкреслюється алогізм, ірраціоналізм механізму "упишування" людини у світ. Абсурдність як ознака особливої ситуації, коли щось, що суперечить здоровому глузду, життєвому досвіду або логіці, допускається як можливе або має місце бути в реальності. Світ втратив цілісність; це світ, який не підпорядковується *єдиній* логіці (його більше неможливо описати, виходячи із єдиного принципу); картина світу перестала бути монологічною (як в усі класичні епохи); у світ абсурду – у такий світ принципово неможливо однозначно увести розум; у такому світі немає основ, або можна сказати так – вони є, але вони абсурдні; це ситуація розуму, який усвідомлює абсурдність свого упишування в світ. Абсурд не у людині самій по собі, і не у світі самому по собі, а в їх спільній присутності; це своєрідна тріада, вона є одночасно дуже простою й дуже складною.

Психоаналітичний підхід З.Фрейда – психоаналіз, створений Зігмундом Фрейдом, як специфічний психотерапевтичний метод, та його основні принципи (про домінування у психіці людини, системи, що складно організована, несвідомого, як особливої самостійної структури), був поступово розповсюджений на філософію людини, соціальну філософію, історію, релігієзнавство, культурологію тощо.

Психіка людини має три основні структури: Воно (Ід), Я (Его) та Над-Я (Супер-Его). У психоаналітичній філософії З.Фрейда людина розглядається як своєрідна "машина", що приводиться у рух енергією

лібідо (тілесною енергією, сексуальним бажанням), і історична людина поступово розвивається через культурну зовнішню заборону прямого виявлення лібідо, у переносі його на соціально схвалювані чи корисні для людини види діяльності. До З.Фрейда панувало "класичне" сприйняття людини як розумної істоти, яка повністю усвідомлює свою поведінку та керує нею.

З.Фрейд вважається однією з видатних інтелектуальних постатей XX ст.; його психоаналітична філософська концепція людини залишається однією із найглибших і найвпливовіших із коли-небудь створених.

Некласична наукова картина світу (що прийшла на зміну класичній) – народилася під впливом перших теорій термодинаміки, коли стає зрозумілим, що рідину та газ неможна представити як суто механічні системи. З'явилися докази, що у термодинаміці випадкові процеси є не чимось зовнішнім і побічним, чим можна знехтувати (як це робилося у класичній науковій картині світу), а є притаманними лише цій системі. Перехід до некласичного мислення у науці був здійснений у період революції природознавства (кінець XIX - поч. XX ст.), у тому числі й під впливом теорії відносності А.Ейнштейна.

У такому (некласичному) представленні картини світу виникає гнучкіша схема детермінації, ніж у лінійному "класичному" процесі, а також враховується новий фактор-чинник, що може впливати на систему (явище, процес) – чинник випадку. Розвиток системи відбувається спрямовано, у відповідному напрямі, але її стан у кожний момент часу недетермінований, адже існує вірогідність втручання, впливу випадку, що змінить, хай навіть і на короткий термін, стан системи. Чим більше таких чинників, тим необхіднішим стає їх урахування у побудові системи, при цьому не відхиляючись від основної (магістральної) ідеї. Графічно представити некласичну наукову картину світу можна як синусоїду довкола "магістральної" направляючої розвитку ідеї-лінії.

2 Перелік питань, що виносяться на семінарське заняття.

1. Класичний та некласичний "формати" філософії: зміна парадигм.
2. Витоки некласичних підходів до людини та до світу у західній філософії (А.Шопенгауер, Ф.Ніцше).

3. Некласичні філософські системи першої половини XX ст.: феноменологія, герменевтика, екзистенціалізм, персоналізм, прагматизм тощо.

4. Психоаналітична філософія З.Фрейда.

3 Запитання до самоконтролю.

1. Класика і сучасність: дві епохи у розвитку філософії. Спробуйте показати їх найбільш різючі, такі що просто западають в очі, відмінності.

2. У контексті філософії герменевтики XX ст., прокоментуйте так звані «математичні задачі» Люїса Керролла (автора численних логічних ігор і задач) – наприклад, «1 кішка з'їдає 1 мишку за 1 хвилину. Скільки кішок з'їдять 1 мишку за 0.001 секунди?», або «1 кішка з'їдає 1 мишку за 1 хвилину. За який час вона з'їсть 60 000 мишок?».

3. Науковий метод та наукова раціональність як історичні феномени. Покажіть відмінність та суть перетворення класичної науки на неklasичну.

4. Філософія неklasичної науки стверджує, що наука – тільки чергова інтелектуальна традиція, що прийшла на заміну міфу і релігії, й зовсім не вищий тип пізнання: хіба можна говорити, що атомна енергія, синтетика чи антибіотики є більш високими досягненнями людини, ніж приручення тварин, винахід вогню чи колеса. Ваша думка з цього приводу.

5. «Література абсурду», «театр абсурду» (умовної назви романів, п'єс Е.Іонеско, С.Беккета, А.Камю й ін., що змальовують життя у вигляді хаотичного нагромадження випадковостей, безглузвих ситуацій), в яких «абсурд» набуває термінологічного статусу. Прокоментуйте.

6. Данський фізик-теоретик, один із створювачів сучасної фізики Н.Бор говорив про доцільність «божевільних ідей», які можуть забезпечити інтелектуальний та концептуальний відрив від традиційного й непродуктивного дискурсу, від застарілих теоретичних концептів, що стримують подальший розвиток науки. – Чи йдеться тут про «абсурдне» мислення у науці, чи про щось інше?

7. У французькій філософії екзистенціалізму категорія «абсурд», що вживається для характеристики невідповідності, несумірності особистісного існування людини і безособистісного

буття світу, дуже часто викликає у людини почуття тривоги, туги, нудьги, нудоти (Ж.-П.Сартр), провокує на самогубство тощо. Чи тільки песимістичні настрої спричиняє «абсурдна» присутність людини ХХ ст. у світі ХХ ст.?

8. «Філософію абсурду» у ставленні людини ХХ ст. до світу ХХ ст., на думку А.Камю, виникає внаслідок зіткнення мислячої людини із «нерозумним мовчанням» світу. Поясніть.

9. Три основні структури психіки людини у психоаналізі З.Фрейда Воно (Ід), Я (Его) та Над-Я (Супер-Его) у порівнянні з "моделлю" класичної людини – назвіть відмінності.

4 Тести.

1. Для образу «надлюдини», згідно з філософією Ф.Ніцше, є характерними: а) здатність до «переоцінки цінностей»; б) «самостійність погляду»; в) повернення до «істинної» християнської моралі; г) розігрування «ролі першого посеред усякої сволоти»; д) нав'язування світу «власних форм»; є) «вільний розум»; ж) «життєва дистрофія» та «дурний смак».

2. Які із наведених нижче тез є філософською позицією Ф.Ніцше: а) світ є переплетенням різних людських воľ, що прагнуть здійснитися; б) людина, «якою вона повинна бути», звучить так само безглуздо, як і дерево, «яким воно повинно бути»; в) єдиним виправданням для Бога є те, що він не існує; г) світ обертається навкруги винахідників нових цінностей; д) людина перебуває в абсолютному відношенні до абсолютного; є) наука про мораль є корисною людям, бо вона сприяє щастю людства.

3. З нижче перерахованих пунктів виберіть ті, які описують світ і людину некласичних епох західної культури: а) принцип «радикального феноменалізму»; б) людина «закинута в світ», позбавлена фіксованого місця у ньому; в) загальновизнаний, строго раціональний категоріальний опис світу та його складових; г) філософія має справу не зі світом у цілому, а із існуванням людини у ньому, із природою людської суб'єктивності як такої; д) реальність (світу) має властивість об'єктивної самостійності, безвідносно до людини; є) людина як "приватний мислитель" живе у світі своїх індивідуальних "інтерпретацій"; ж) людина як специфічна реальність виступає джерелом створення сенсів у світі; з) людина надає, нав'язує світу свою сутність; і) людина надає, нав'язує світу своє існування; к)

світ як об'єктивна реальність для застосування суб'єктивних сил людини.

4. Згідно засновнику феноменології Е.Гуссерлю, предметом феноменології є: а) свідомість; б) світ.

5. Згідно філософії феноменології, феномени, які вивчає феноменологія, є тим, що з'являється конкретній людині у її повсякденних справах, на кшталт забивання цвяхів: а) так; б) ні.

6. Філософія екзистенціалізму зосереджує свою увагу на існуванні людини, що є емпіричною особистістю, вилученою з будь-яких систем (релігійних, політичних, соціальних) у світі, який розуміє як дещо вороже особистості: а) так; б) ні.

7. У філософії феноменології та екзистенціалізму під «життєвим світом» людини розуміють: а) результат інтенціональних практик людської свідомості; б) таку що існує способом екзистенції "чисту" апіорну психологію; в) світ повсякденного життя та здорового глузду.

8. Специфіка поглядів філософії прагматизму XX ст. (Ч.Пірс, В.Джемс, Д.Д'юї) на людину: а) істота, що пізнає; б) істота, що живе власним життям; в) істота, що діє.

9. Один із засновників філософії неklasичної науки К.Поппер до "першого світу" (світу фізичних речей) та "другого світу" (світу суб'єктивного людського досвіду) додає "третій світ" (світ «теорій і критичних міркувань»): а) так; б) ні.

10. Представник філософії постпозитивізму та філософії неklasичної науки П.Фейєрабенд назвав класичну науку «догматичною ідеологією», або «некритично засвоєним міфом»: а) так; б) ні.

11. У психоаналітичній філософії З.Фройда посеред несвідомих мотивів психіки людини немає інстинкту: а) агресії; б) смерті; в) лібідо; г) соціальності.

12. Трьом основним структурам психіки людини у психоаналізі З.Фройда – Воно (Ід), Я (Его) та Над-Я (Супер-Его) – відповідають певні принципи. Якому принципу підпорядкована інстанція «Воно»: а) принципу реальності; г) принципу задоволення; в) принципу соціальності.

13. Згідно психоаналітичній філософії З.Фройда, у трьохповерховій моделі людської особистості найбільш жорстокими,

агресивними поверхами є "Воно" та "Над-Я"; вони з двох боків атакують "Я", породжуючи невротичний тип поведінки: а) так; б) ні.

5 Теми для доповідей, рефератів, есе, презентацій тощо.

1. Елементи некласичного філософствування у філософії XIX ст. (Л.Фейєрбах, К.Маркс, С.К'єркегор й інші).
2. Тезис філософії Ф.Ніцше «Переоцінка всіх цінностей».
3. Феноменологія вивчає феномени: чому, які, яким чином.
4. Людина у тлумаченні філософії екзистенціалізму та філософії феноменології.
5. Філософія екзистенціалізму і художні пошуки XX ст. (Андре Жид, Альбер Камю, Жан Ануї, Жан-Поль Сартр, Франц Кафка й ін.): підстави застосування прийому розповіді від першої особи.
6. Людина у концепціях некласичної філософії – Ф.Ніцше, П.Тейра де Шардена, З.Фрейда.
7. Переваги та обмеження психоаналітичної філософії З.Фрейда в історико-філософському аспекті.
8. Еволюція наукової картини світу від класичної до некласичної.
9. Моделі розвитку некласичної науки – К.Поппер, Т.Кун, П.Фейєрабенд, І.Лакатос, С.Тулмін й інші.
10. Філософія Альбера Камю – як «філософія абсурду».

6 Рекомендована література (базова / допоміжна / інформаційні ресурси).

Базова

1. Данильян О. Філософія: підручник / О.Данильян, О.Дзьобань. – Харків: Право, 2013. – 430 с.
2. Добронравова І. Новітня західна філософія науки: підручник / І.Добронравова, Т.Білоус, О.Комар – К.: Парапан, 2008. – 216 с.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій. Навч. посібник / В.Петрушенко. – Львів: "Новий світ -2000", 2011. – 647 с.
4. Подольська Є. Філософія. Підручник / Є.Подольська. – К.: Фірма "Інкос", Центр навч. літератури, 2006. – 704 с.
5. Райда К. Екзистенціальна філософія: традиція і перспективи / К.Райда. – К.: Парапан, 2009. – 328 с.

6. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу: підручник / Л.Рижак. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І.Франка, 2009. – 639 с.

7. Сидоренко О. Філософія. Підручник / О.Сидоренко, С.Корлюк. – К.: Знання, 2010. – 414 с.

8. Татаркевич В. Історія філософії / В. Татаркевич. – Т.3. Філософія ХІХ ст. і новітня. – Львів: Свічадо, 1999. – 568 с.

9. Філософія: навч. посібник / за ред. І.Надольного. – 7-ме вид., стереотип. – К.: Вікар, 2010. – 534 с.

10. Філософія: підручник / за ред. О.Сидоренка. – К.: Знання, 2009. – 892 с.

11. Філософія: Навч. посібник / За заг. ред. Ю.Осінюка. – К.: Атіка, 2003. – 464 с.

Допоміжна

1. Андреев Л. Жан-Поль Сартр: свободное сознание и XX век / Л.Андреев. – М.: Geleos, 2004. – 413 с.

2. Витгенштейн Л. Избранные работы / Л.Витгенштейн; пер. с нем. и англ., парал. коммент. В.Руднева. – М.: Территория будущего, 2005. – 436 с.

3. История западной философии: и ее связи с политическими и социальными условиями от Античности до наших дней / Б.Рассел. – М.: Академ. Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2008. – 1008 с.

4. Кун Т. Структура наукових революцій / Т.Кун. – Port-Royal: Академ-Прес, 2001. – 226 с.

5. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Пер. з нім. А.Онишка, П.Тарашука / Ф.Ніцше. – К.: Основи, 2003. – 437с.

6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К.Поппер. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – 494 с.

7. Рьод В. Шлях філософії ХІХ-ХХ ст. / В. Рьод. – К.: Дух і Літера, 2009. – 368 с.

8. Современная западная философия: энциклопедический словарь / А.И. Ильин (ред.). – М.: Гардарики. – 2004. – 1072 с.

9. Філософія: хрестоматія від витоків до сьогодення: навч. посібник / за ред. Л.Губерського. – К.: Знання, 2009. – 624 с.

10. Фрейд З. Вступ до психоаналізу: Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / З.Фрейд; пер. П.Тарашук. – К.: Основи, 1998. – 709 с.

Інформаційні ресурси

1. Сучасна (новітня) філософія. Навчальні матеріали онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pidru4niki.com>.
2. Новітня філософія (сер. XIX-XX ст.) Каталогів НБУВ: нова версія з розширеними можливостями тематичного пошуку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://194.44.11.130/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.
3. Справочные материалы, учебники, хрестоматии, энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/edu/ref/ref.html>.
4. Новітня філософія. Електронний каталог бібліотеки Сумського держ. ун-ту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.sumdu.edu.ua>.
5. Философия без границ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://platonanet.org.ua>.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 2.2 ФІЛОСОФІЯ СУЧАСНОГО СВІТУ (НОВІТНЬОГО ЧАСУ) ТА У СУЧАСНОМУ СВІТІ

1 Основні поняття та їх стисле тлумачення.

Особливості західної філософії кінця XX – XXI ст. – вийшла далеко за межі академічних аудиторій; постала доволі сильно інтегрованою у системи загальної, а не лише спеціальної, освіти; отримала широке розповсюдження через різного роду видання, публічні лекції, симпозиуми та семінари, діяльність філософських товариств; постала в основних своїх проявах неklasичною; відчутно змінилася мова філософії, стала зверненою до широкого загалу, почала говорити зрозумілою кожній людині, інколи, навіть, буденною мовою; змінилися її змістові та предметні орієнтації, для філософії XX ст. не існує заборонених тем; їй властива колосальна різноманітність, строкатість, насиченість різновидами та варіантами; вона актуалізує всю попередню філософію, базується на її досягненнях; відбулася досить радикальна переоцінка ідей, уявлень та цінностей; почали розмиватися грані між філософськими працями та працями і жанрами з інших сфер інтелектуальної діяльності тощо.

Мережеве суспільство (англ. Network society) – специфічна форма соціальної структури, яка характерна для інформаційного

суспільства; суспільство, що ґрунтується на горизонтальних соціальних зв'язках і головну роль в якому відіграють не ієрархічні моделі, а соціальні мережі; значна роль у формуванні такого суспільства сучасних комунікацій, особливо мережевого типу, на зразок Інтернету; автор терміну іспанський соціолог Мануель Кастельс. За М.Кастельсом, «мережеве суспільство – тип інформаційного суспільства, відмітною рисою якого є мережева логіка його базової структури». Поняття мережевого суспільства все частіше фігурує в працях сучасних філософів та соціологів (П.Бурдьє, Ж.Дельоз й ін.).

Глобалізація – процес універсалізації, становлення єдиних для всієї планети Земля структур, зв'язків і стосунків у різних сферах життя суспільства; процес становлення єдиного взаємопов'язаного світу.

Інформатизація – процес оволодіння інформацією як ресурсом управління і розвитку за допомогою новітніх технологічних засобів з метою підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, його членів, який забезпечує подальший прогрес цивілізації; «новий спосіб розвитку» (М.Кастельс), специфіка якого у формуванні нового джерела креативності у сучасній цивілізації, яке полягає у «технології генерування знань, обробці інформації та символічній комунікації».

Інформація створює цивілізації (думки та дії людей є похідними наявної інформації), кожна новий історичний період виникає як наслідок нової інформаційної технології. Розвиток інформаційних технологій відбувався за лінією: слово – писемність – книгодрукування – глобальні цифрові мережі. Всі великі імперії давнини зародилися та існували завдяки писемності. Писемність інформаційно забезпечила Середні віки.. Книгодрукування створило інформаційну базу Нового часу, байдуже, що інкубаційний період тривав майже 300 років, і лише тоді стала очевидною революційність друкарського верстата. Цифрові мережі створюють інформаційно-технологічну основу мережевого інформаційного суспільства (період зародження якого почався з кінця 1960-х - поч. 1970-х років).

Постнекласична наукова картина світу (їй передувала класична наука XVII ст. та некласична наука кінця XIX - 1-ої половини XX ст.) – це міждисциплінарна комунікації у науці та інтерпретативне моделювання сучасної реальності; вона відкрита до нових поглядів, знань, методів дослідження і пізнання світу – адаптивна методологія

становлення й прогнозування найскладніших процесів та явищ. Розпочався з 70-х рр. ХХ ст.. Графічний образ постнекласичної картини світу – це деревоподібна графіка, що має розгалужену крону гілок.

Основні концепти постнекласичної науки: 1) світ визначається багатовимірним, надзвичайно складним та нестаціонарним; 2) будь-які знання визнаються обмеженими, а абсолютні «істини» (догми) поступаються місцем поточним «моделям-системам»; 3) всезростаюча роль суб'єктних відносин, подальша універсалізація інтелектуального чинника; ця тенденція глобальна та в деякому відношенні універсальна.

Постнекласична наука досліджує не лише складні, складно організовані системи, а й надскладні системи, що спроможні до самоорганізації. Об'єктом науки стають і «людинорозмірні» комплекси, невід'ємним компонентом яких є людина (глобально-економічні, біотехнологічні, медико-біологічні комплекси, де керування здійснює людина). Увага науки концентрується не лише на явищах і процесах, які є сталорегулярними та періодично повторюються, а й на таких "відхиленнях" від цих явищ, які є неупорядкованими, побічними, випадковими, вивчення та врахування яких у дослідженні призводить до вражаючих, несподіваних і важливих висновків.

На зміну таким постулатам класичної науки, як простота, стійкість, зрівноваженість, сталість, детермінованість, висувальються постулати складності, вірогідності, незрівноваженості, несталості тощо. У результаті вивчення різних складно організованих систем, які спроможні до самоорганізації (від фізики до економіки та соціології), утворюється нове «ризомне» мислення, нова наукова картина світу.

Предметом синергетики, зокрема, є складні системи в умовах нестійкої рівноваги та їх самоорганізація у точках біфуркації або поблизу них, де малий вплив стає значущим і непередбачуваним за своїми наслідками для поведінки системи загалом. Об'єкт – це не те, що існує у цей момент, а те, що виникає у майбутньому. Відповідно неможливо пізнання світу у класичному сенсі. Ускладнюються питання про критерії реальності, розмежування та встановлення меж між реальним та уявним, вигаданим, заперечується кумулятивний принцип (принцип накопичення) пізнання статичної моделі, відбувається перегляд онтології світу.

Філософія мови – чи не найвпливовіший напрям (й особливий стиль філософствування) у сучасній західній філософії, в центрі уваги якого уявлення про мову як ключ до розуміння людини, світу, мислення, знання, про основоположну роль мови у структурах людської свідомості. У ХХ ст. філософія мови здійснила «лінгвістичний поворот»: мова – як реальність, яка задає смислове розчленовування світу, яка не тільки має власну специфіку, але й формує "буття" свідомості. Мова – як специфічна реальність, усередині якої перебуває людина.

Концепція «мовних ігор» Л.Вітгенштейна – як правил, що складаються у процесі людської діяльності і виражають принципи життя людини у цілому. Тільки використання слів у певному контексті (мовній грі) надає їм значення. Слова набувають своє значення лише у контексті певної діяльності, конкретні мовні форми (висловлювання) використовуються саме у контексті конкретних предметних практик, «мовні ігри» виникають у конкретних системах людської життєдіяльності, принципово будуються на особливостях реальної життєдіяльності людей.

Діяльність людей як «дискурсивні практики» (М.Фуко). «Дискурс» – це текст або серія текстів, присвячених певному "сюжету", або таких що містять певне поняття (наприклад, «кохання», «війна»), або функціонують в одній й тій самій системі відносин; тобто дискурс – це мова, занурена у життя, у соціальний контекст. «Проблемним полем» "сюжетів" створюється «епістема», якою вже створюються так звані «дискурси-регламенти» (наприклад, огляд лікаря і опитування хворого, тюремний розпорядок, система виховання дітей, архітектурні принципи побудови урядових установ, військовий статут, звичайні екзамени тощо).

Так званий «інтертекстуальний дискурс»; світ – як сума текстів (формули «світ як текст», «ніщо не існує поза текстом» Ж.Дерріда). Світ культури й сама людина – як нескінченний текст. «Наш світ – наша мова» – таким може бути девіз постмодернізму.

Картина світу (світ культури) й сама людина перетворюються на безкінечний текст; безкінечний процес інтерпретації. Будь-який текст створюється на основі інших, вже створених текстів; вся культура – такі тексти; слова пояснюються просто за допомогою інших слів, і так до безкінечності. Вони створюють єдиний текстовий простір – як принципово відкриту систему самостійних текстів, що постійно

відсилають один до одного (як мережа Internet є безкінечною системою посилань). Через призму інтертекстуальності, світ постає як величезний текст, в якому все колись вже було сказано, а нове можливо тільки за принципом калейдоскопу (як внаслідок змішування певних елементів виникають нові комбінації); за допомогою інтертекстуальності створюється нова реальність та принципово нова, «інша», мова культури.

Ризома (Ж.Дельоз, Ф.Гваттарі) – походить з ботаніки, де позначає певну побудову кореневої системи, коли немає стрижневого кореню, тільки безліч хаотичних паростків – протиставляється базовій метафорі класичної філософії (метафорі дерева); замість «деревної культури» «культура кореневища»; радикальна альтернатива замкненим та статичним лінійним структурам з жорсткою осью орієнтацією.

Ризома – деяка розгалужена, заплутана, безструктурна і безсистемна організація реальності; немає центру, немає структури, стійка до пошкоджень; така структура є необмеженою, такою що не добудована до кінця. Простір світу та форм діяльності людини у ньому – це простір ризоми; освоєння людиною світу-лабіринту – подібно подорожі рівнозначними можливостями доріжок ризоми.

Ризома – це також просторова модель людського мислення; думка може рухатися як завгодно; спиратися їй немає на що, крім як на себе.

Хаосмос – поняття постмодерністської філософії, що фіксує особливий стан середовища, який не ідентифікується однозначно не у системі опозицій хаос-космос, ні сенс-нонсенс; своєрідна модель світу, що накладається як матриця на будь-які явища сучасного суспільства (соціум, економіку, політику, літературу тощо). Ввів Джеймс Джойс (роман "Поминки за Фіннеганом", 1939). Людина живе у ситуації «між-буття» між хаосом (відсутність порядку) і космосом (порядок); світ, як і людина, відкриті будь-яким "конфігураціям"; реальність як «гра сенсу і нонсенсу» (Ж.Дельоз).

Симулякр (Ж.Бодрійяр, від лат. simulacrum - зображення, подоба) – «дійсність, яка приховує той факт, що її немає», копія, яка взагалі не має жодного відношення до дійсності, копія ніколи не існуючого оригіналу. Знаки, коди, моделі, які передають, зображують, представляють реальність, – вони передують реальності, раніше за

реальність, *до* реальності (на відміну від попередніх класичних епох); така реальність "реальна" тільки у "реальності" цих симулякрів.

Занепад наративів (Ж.-Ф.Ліотар) – втрата довіри до «великих метаоповідань» (метанаративів); метанаративи (гранднاراتиви) – це головні ідеї людства: ідея прогресу, уявлення Просвітництва про знання, діалектика Духу, герменевтика смислу, християнство тощо. Колаж як універсальний принцип побудови культури. «Ми маємо жити так, наче жодних універсалій не існує» (М.Фуко).

Деконструкція (Ж.Дерріда) – "метод" постмодерністського мислення: воно постійно займається «деконструкцією» – одночасно розбиранням та збиранням, й знову розбиранням різних культурних форм, старих/нових смислів. Це багато-сенсовий й нескінчений інтерпретативний процес (розуміння через включення у новий контекст); він сприяє кращому баченню людиною світу, певному "панорамному" баченню людиною світу (чи то нанотехнології, чи то казки О.Пушкіна).

2 Перелік питань, що виносяться на семінарське заняття.

1. Виникнення, ознаки, основні сюжети та терміни філософії постмодернізму.
2. Постнекласична філософія науки.
3. Філософія мови Новітнього часу: Л.Вітгенштейн, Ф. де Соссюр, М.Бахтін, Дж.Сьорл, М.Фуко, Ж.Дерріда та інші.
4. Основні філософські терміни постмодерністського світу у системі знання постмодерністської філософії.

3 Запитання до самоконтролю.

1. У постнекласичній науковій картині світу кінця ХХ - поч. ХХІ ст., скажімо, фізика і соціологія послуговуються однаковою науковою раціональністю, чи виходять із різних методологічних принципів й схем?
2. Проаналізуйте моделі розвитку некласичної й постнекласичної науки, що пропонують К.Поппер, І.Лакатос, Т.Кун, П.Фейєрабенд, С.Тулмін.
3. Як зрозуміти фразу П.Фейєрабенда, що «наука у ХХ ст. так само раціональна (або нераціональна), як і міфологія, релігія, мистецтво»?

4. У контексті філософії мови Новітнього часу розтлумачте таку тезу: Античність, Середні віки – займались речами, Новий час – займався ідеями, Новітній час – займається словами.

5. Орієнтований на проблеми застосування мови, професор філософії Каліфорнійського університету Джон Сьорл, який у 1980-і рр. став провідним фахівцем з філософії штучного інтелекту, стверджував, що людський розум оперує смисловим (семантичним) змістом, а комп'ютерна програма має синтаксис (символи), але не має семантики (смислового змісту). Отже, комп'ютерні програми не є сутністю розуму й їх наявність недостатня для наявності розуму?

6. В есе Х.Л.Борхеса «Садок стежок, що розбігаються» показана дійсність створеного давньокитайським філософом вчення про паралельне існування всіх часів та можливостей. Покажіть, що фактично йдеться про побудову постмодерністського західного світу як світу ризомі.

7. Розтлумачте понятійне утворення постмодерністської філософії «симулякр», його відмінність від класичного уявлення про нього як про звичайну копію (наприклад, фотографія – симулякр тієї реальності, що на ній зображена).

8. Чи можна віднайти специфічні риси наукової та філософської фантастики доби постмодернізму, які відрізняють її від фантастичних сюжетів попередніх періодів?

4 Тести.

1. Із нижче перерахованих виберіть принципи, ідеї, концепції постмодерністської філософії Новітнього часу: а) плюралізм філософських ідей й концепцій; б) орієнтація на раціоналізм, об'єктивізм методів і прийомів оволодіння дійсністю; в) людина занурена у світ «симулякрів»; г) людина у світі нічим не детермінована, людина та світ як "відкриті" системи; д) теорія й практика атеїзму; е) людське "Я" як первинна реальність й вища змістовна інстанція світу; ж) надзвичайна тематична та методологічна строкатість; з) мова як специфічна реальність, усередині якої знаходиться людина; і) картина світу як результат безкінечного процесу інтерпретації сенсів і сенсів сенсів.

2. Постмодерністська філософія кінця XX - поч. XXI ст. характеризується таким: а) радикальна плюральність, множинність концепцій тлумачення світу як позитивне явище; б) проблемою є не

пізнання реальності, проблематичною є сама реальність; в) все у світі є висвітленням певної метаідеї; г) людині треба жити так, наче жодних принципів, універсалій не існує; д) вона вірить у можливість людського розуму осягнути сутність Бога.

3. «Хаосмос» у постмодерністській філософії – це: а) термін для змішування понять «хаос» і «космос»; б) термін для трансформації класичного концепту «космос» у некласичну концепцію «нестабільності світу»; в) термін для фіксації особливого стану світу десь у проміжку шкал «хаос – космос» і «сєнс – нєнсєнс».

4. Симулякр – як термін філософії постмодерністського світу – це: а) копія певної реальності, яка на ньому зображена; б) копія, що заміщує реальність постреальністю симуляції; в) копія без оригіналу, репрезентація чогось, що не існує.

5. Парк атракціонів "Діснейленд" – а) симулякр відсутньої реальності казки; б) симулякр відсутньої реальності "Діснейленду"; в) віртуальна реальність.

6. У лінгвістичній філософії Л.Вітгенштейна відбулося переосмислення природи мови, а саме: а) мова як буденна мова різноманітних ситуативних контекстів (ігор); б) мова як штучна знакова система; в) мова як слова чи вислови із наперед визначеним значенням.

7. У відповідності до філософії мови Новітнього часу, чи змістовним є твердження «Найкраще місто світу – Запоріжжя»: а) так; б) ні.

8. У відповідності до філософії мови Новітнього часу, «Марк Твен» і «Сємєєл Клемєнс», які відносяться до одного того самого об'єкту, мають однаковий смисл: а) так; б) ні.

9. Базовим постулатом синергетики – як постнекласичної науки з вивчення процесів самоорганізації систем різної природи й складності – є «порядок з хаосу»: а) так; б) ні.

10. Однією з визначальних рис постмодерністської культури є прагнення урівнозначити абсолютно всі культурно-сміслові системи (науку, релігію, мистецтво, повсякденність): а) так; б) ні.

11. Важливою рисою світу постмодерну є театралізація, набуття суспільними подіями форми шоу. Чи означає це, що, наприклад, політика більше не є активною і серйозною діяльністю людини-громадянина, а перетворюється на видовище, наповнюється азартом, грою, кітчем : а) так; б) ні.

5 Теми для доповідей, рефератів, есе, презентацій тощо.

1. Еволюція наукової картини світу від класичної до постнекласичної.
2. Синергетична методологія як методологія постнекласичної наукової картини світу.
3. Філософія мови XX-XXI ст.: від філософії лінгвістичного аналізу Л.Вітгенштейна до сучасних підходів.
4. Сформулюйте /не менш 5-ти/ філософських функцій *мови* у постмодерністському світі.
5. Світ (і людина) як інтертекстуальний дискурс, як нескінчений «текст». «Нічого не існує поза текстом» (Ж.Дерріда).
6. Постмодерністське мислення у філософії, літературі, живописі, архітектурі, кіномистецтві тощо.
7. «Коллаж» як універсальний принцип побудови картини світу (посмодерністського світу).
8. Симулякри соціальної реальності поч. XXI ст. – як моделі соціальної реальності, що не мають "реальності".
9. Інтелектуальний гуру постмодернізму Ж.Бодрійяр стверджував, що «світ знищений, залишилися лише симулякри» та назвав сучасність «істерією творення й відтворення реальності». Прокоментуйте.
10. Релігійна проблематики у сучасній філософській культурі Заходу.
11. Футурологічні концепції філософії кінця XX – XXI ст.

6 Рекомендована література (базова / допоміжна / інформаційні ресурси).

Базова

1. Всемирная энциклопедия: Философия XX век / А.А. Грицанов. – Мн.: Харвест, Совр. лит., 2002. – 976 с.
2. Делез Ж. Что такое философия? / Ж.Делез, Ф.Гваттари. Что такое философия? / Пер. с франц. и послесловие С.Зенкина – М.: Ин-т экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1998. – 288 с.
3. Добронравова І. Новітня західна філософія науки: підручник / І.Добронравова, Т.Білоус, О.Комар. – К.: Парапан, 2008. – 216 с.

4. Заиченко Г. История западной философии. Классика против постмодернизма / Г.Заиченко. – Днепропетровск: Наука и образование, 2000. – 2000 с.

5. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? / Х.Ортега-и-Гассет. – М.: Директ-Медиа, 2009. – 331 с.

6. Основи практичної філософії: Підручник / А.М. Лой (наук. ред.), А.О. Баумейстер, Т.І. Яшук ін. – К.: ВПЦ "Київський ун-т", 2011. – 531 с. (2-е вид. – К. 2016).

7. Рассел Б. Історія західної філософії. [Пер. з англ. Ю.Лісняка, П.Тарашука] / Б.Рассел. –К.: Основи, 1995. –759 с.

8. Ярошовець В. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму: Підручник / В.Ярошовець. – К.: Київський ун-т, 2008. – 262 с.

Допоміжна

1. Биbihин В. Язык философии [Курс, прочитанный на философском ф-те МГУ осенью 1989 г.] / В.Биbihин. – СПб.: Наука, 2007. – 389 с.

2. Вандишев В. Філософія. Екскурс в історію вчень та понять: Навч. посібник / В.Вандишев. – К.: Кондор, 2006. – 474 с.

3. Губернський Л.В. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / Л.В. Губерський. – К.: Знання, 2009.

4. Кайку М. Візії: як наука змінить ХХІ сторіччя / М.Кайку. – Львів: Літопис, 2004. – 544 с.

5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

6. Крічлі С. Вступ до континентальної філософії / С. Крічлі. – К.: ТОВ Стилос, 2008. – 152 с.

7. Крымский С. Философия как путь человечности и надежды / С.Крымский. – К.: Курс, 2000. – 308 с.

8. Масуда Й. Комп'ютопія / Й. Масуда // Філософ. і соціол. думка. –1993. – № 6. – С. 36-50.

9. Махній М.М. Мережеве суспільство: кіберпсихологічний путівник / М.М. Махній. – К.: Academia.edu, 2018. – 176 с.

Інформаційні ресурси

1. Сучасна (новітня) філософія. Навчальні матеріали онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pidru4niki.com>.

2. Новітня філософія (сер. XIX-XX ст.) Каталоги НБУВ: нова версія з розширеними можливостями тематичного пошуку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://194.44.11.130/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.

3. Новітня філософія. Електронний каталог бібліотеки Сумського держ. ун-ту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.sumdu.edu.ua>.

4. Тексты Философия XX-XXI вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oba.wallst.ru/library/tema/sc/filos/for/xx_age.htm.

5. Сетевое общество [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.iis.ru/glossary/networksociety.ru.html>.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 2.3 УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ У СВІТОВОМУ ПОЛІЛОЗІ

1 Основні поняття та їх стисле тлумачення.

Українська філософія постає своєрідним явищем світової філософії. Її буття в історії світової думки розгортається у полі магнетизму західної та східної традицій філософствування. На межі між Сходом і Заходом, здолавши сили їх тяжіння, така що просякнута глибинними архетипами слов'янського етносу, постає українська «філософія серця». На слов'янських теренах зростає кордоцентричне розуміння світу і людського життя: жити треба у любові зі світом, пізнавати різномайття його ладу і бути щасливим. У розумінні людського життя українська думка виходить на нові обрії щодо протиставлень явлених Сходом і Заходом. У питанні місця людини у світі українська філософія визнає людину цілісною, природною істотою, яка розпрацьовує духовну складову. Показником рівня української філософії є розуміння добра. Якщо на Сході добро виявляється в утриманні людини в межах, визначених їй суспільством (виконання ролі, висунутої суспільством), то на Заході, навпаки, добром вважається перевершення себе, подолання власних і будь-яких інших меж. А в слов'янській традиції добром є вияв любові через відповідальність і милосердя.

Основні поняття.

Кордоцентризм – біблійне за походженням, уявлення про те, що істинна сутність людини зосереджена у серці. В європейській філософії розроблявся німецькими пієтистами Б.Паскалем і Гемстерхвойсом, німецькими романтиками (Новалісом й іншими), почасти Л.Фейєрбахом. В історії української думки кордоцентризм інтерпретували Віталій з Дубна, Г.Сковорода, П.Юркевич та інші. Кордоцентризм супроводжує генезис особистісної самосвідомості. Серце – насамперед ціннісний інтегратор цілісності буття. Кордоцентризм приписує серцю почуття, розум, пізнання (інтуїтивне), волю, споглядання, пам'ять, що певною мірою гальмує диференціацію і системну субординацію цих здатностей (Філософський енциклопедичний словник. К., 2002. С. 245)

Принцип милосердя – це принцип моралі людського життя, що народжується у діалозі ментальних особливостей дохристиянської Русі і християнства. Він означає, що краще бути милосердним, ніж справедливим.

Антропоцентризм – сукупність поглядів на людину як кінцеву мету світобудови та центр Всесвіту. Історично формується на ґрунті архаїчного антропоморфізму, який досягнув найбільшого розвитку у давньогрецькій релігії, пізніше – у християнстві. В українській світоглядній традиції переважає тяжіння до буттєвого поєднання Бога й людини (ідея Боголюдини у Г.Сковороди, М.Бердяєва й інших). Думка про необхідність урівноваження антропоцентризму та антропо-космізму домінує у діяльнісній концепції людини, розвинутій представниками Київської світоглядно-антропологічної школи, починаючи з 2-ої полов. 1980-х рр. (Філософський енциклопедичний словник. К., 2002. С. 33).

Братства – специфічні форми вияву реформаційного руху на українській та білоруських землях у 2-й полов. XVI - на поч. XVII ст.; існували у Львові, Луцьку, Києві, Мінську та інших містах і селах. Братства – світські організації, що об'єднували здебільшого людей третього стану, які після переходу православних владик до унії виступили на захист батьківської віри, культури, мови, проти інституцій та ієрархії як католицької, так і православної церков. Братства засновували школи, друкарні, шпиталі, навколо них гуртувались відомі українські й білоруські вчені (М.Смотрицький, Л.Карпович, О.Борецький, С. і Л. Зизанії й інші), які створили значну полемічну літературу, виконали чимало перекладів, сприяли

демократизації освіти і розвитку культури загалом. Ідеологія братських громад еволюціонувала від реформаційних тенденцій до гуманістичних. З 2-ї полов. XVII ст. значення Братств занепадає (Філософський енциклопедичний словник. К., Абрис 2002. С. 64.).

«Внутрішня» і «зовнішня» людина – поняття філософії патристики. На відміну від «зовнішньої» людини, емпіричної, «внутрішня» людина вважалася пов'язаною з надкосмічним творцем, ніяк не співвіднесеною із матеріальним світом. Суть «внутрішньої» людини мислилася осяжною тільки через надприродний світ благодаті, сили природного людського розуму вважалися недостатніми. Зосередження на «внутрішній» людині, на духовному світі було обов'язковою умовою досягнення спасіння душі віруючого. Вчення про «внутрішню» людину, що розроблялося у межах християнської філософії, відкрило шлях до розвитку такої науки про людину, як психологія, а проповідуваний принцип самозосередження, абстрагування від чуттєвих вражень сприяв становленню теоретичного мислення. Різні модифікації цього вчення наявні в українській філософській думці від Княжої доби й до XIX ст. включно. Найоригінальніші його інтерпретації репрезентовані у творчості І.Вишенського, П.Могили, Д.Тугішала, Г.Сковороди, І.Величковського, П.Юркевича. (Філософський енциклопедичний словник. К., 2002. С. 96).

Ноосфера – такий стан світу людини, коли науковий розум і практична діяльність стають планетарною силою, сумірною з силами природи. Теорію ноосфери створив Вернадський у 20-30-ті рр. XX ст. (Філософський енциклопедичний словник. К., 2002. – С. 433).

Інструментальна релігійність – релігійність як засіб досягнення мега-мети, якою є щастя конкретної людини.

Антропологічний напрям у філософії. Антропологічний поворот в українській філософії 1960-х рр. – зміна парадигми філософування, переорієнтація знелюдненої на той час ідеологічними спрощеннями філософської думки до проблем людини, способів її самоствердження у світі. Відбуваючись у межах загальнообов'язкової філософії марксизму-ленінізму, дана переорієнтація пов'язана із філософською розробкою низки концептів, які виводили за ці межі або надавали традиційній філософії гуманістичного спрямування. Вагомою підставою для звинувачень у «ревізіонізмі» стало звернення прибічників нової тенденції до принципу практичної діяльності як

наріжного в осмисленні особливостей взаємозв'язку людини й світу, що засвідчувало певну спорідненість цієї тенденції з поглядами західних неомарксистів. Антропологічний поворот в українській філософії виявився також багато у чому співзвучним тенденціям, що ствердилися на той час у світовій філософії (феноменологія, «фундаментальна онтологія» М.Гайдеггера, філософія життя, екзистенціалізм, персоналізм, «раціовіталізм» Х.Ортеги-і-Гассета й інше). Він став також поновленням філософсько-гуманістичних, кордоцентричних тенденцій вітчизняної думки Г.Сковороди, П.Юркевича, М.Хвильового. Осередням гуманістичної переорієнтації філософських досліджень став створений у 1968 р. відділ – тоді діалектичного матеріалізму, тепер – філософської антропології Інституту філософії НАН України, який очолював В.Шинкарук. (Філософський енциклопедичний словник. К., 2002. С. 28).

Мета і завдання семінарського заняття: з'ясувати особливості історії розвитку української філософії у XX столітті, сформулювати уявлення про напрямки сучасних досліджень, з'ясувати сенсовий зиск світоглядної картини української філософії.

2 Перелік питань, що виносяться на семінарське заняття.

1. Специфіка історичних умов розвитку української філософської думки на початку XX ст.
2. Світочі філософської думки в українській діаспорі.
3. Феномен радянської філософії.
4. Напрямки сучасних досліджень в українській філософії.

3 Запитання до самоконтролю.

1. Сформулюйте особливості історії розвитку української філософії у XX ст.
2. Окресліть розмаїття тематики філософських досліджень представників української діаспори XX ст.
3. Назвіть персоналії філософів української діаспори XX ст. та їх основні здобутки.
4. Охарактеризуйте філософські ідеї в українській літературі 20-30-х рр. XX ст.
5. Надайте тлумачення сутності феномену радянської філософії в Україні. Чому ідеологія і філософія не сумісні?

6. Що таке антропологічний поворот в українській філософії середини XX ст.?

7. Що складає засади розвитку сучасної української філософської думки?

4 Тести.

1. Як особливий напрям духовної діяльності українська філософія виникає: а) на ґрунті поступового розвитку слов'янської міфології; б) на основі розвитку освіти та писемності у Київській Русі; в) внаслідок навчання в європейських закладах освіти; г) разом із запровадженням християнства візантійського типу; д) на основі давніх священних слов'янських текстів.

2. В чому полягає специфіка історичних умов розвитку української філософської думки на початку XX ст.: а) економічні трансформації в українському суспільстві; б) вплив західно-європейської філософської думки; в) соціально-політичні трансформації в українському суспільстві; г) інше.

3. Напрямки філософських розвідок в українській діаспорі: а) політична філософія; б) філософська антропологія; в) історія української філософії; г) національна ідея; д) натурфілософія.

4. Для проявів українського гуманізму характерно: а) реабілітація цінності земного життя та інтерес до суспільно-історичної проблематики; б) підвищений інтерес до природознавства та точних наук; в) прагнення протиставити духовно заглиблене православ'я католицизму; г) застосовування даних точних наук до вивчення людини.

5. Першим вищим навчальним закладом на теренах України була: а) Острозька академія; б) Києво-Могилянська академія; в) Львівський університет ім. І.Франка; г) Київський університет Св. Володимира.

6. Вчення про ноосферу та загальні перспективи науково-технічного поступу людства було розроблене: а) П.Юркевичем; б) В.Зеньковським; в) О.Гіляровим; г) В.Вернадським.

7. Назвіть імена світочey радянської філософії: а) І.Вишенський; б) Г.Г.Шпет; в) В.Ф.Асмус; г) П.Беринда; д) С.Л.Франкл.

8. Філософські школи в Україні у другій половині XX ст.: а) аналітична; б) логічна; в) екзистенційно-антропологічна; г) систематизуюча.

9. Напрямки сучасних філософських досліджень українських науковців: а) переклад українською мовою творів світової філософії; б) видання першоджерел української філософії; в) складання систематизуючої навчальної літератури; г) дослідження впливу природного середовища на ментальність людини; д) інше.

10. Характерними рисами української філософії у цілому є: а) універсальність; б) кордоцентризм; в) індивідуалізм; г) інтуїтивізм; д) інша відповідь.

5 Теми для доповідей, рефератів, есе, презентацій тощо.

1. Філософія та філософи української діаспори XX-XXI ст.
2. Філософські ідеї в українській літературі та громадсько-політичних рухах першої чверті XX ст.
3. Філософські ідеї Івана Франка.
4. Філософи, громадські діячі, діячі культури та мистецтва «розстріляного відродження» в Українській СРР 20-30х рр. XX ст. .
5. У чому полягає суперечливість терміну «радянська філософія»?
6. Новітня історія філософських досліджень у незалежній Україні.
7. Київська школа Володимира Шинкарука.
8. Філософська антропологія Сергія Кримського.
9. Філософські засади української національної ідеї.

6 Рекомендована література (базова / допоміжна / інформаційні ресурси).

Базова

1. Бондаревич І.М. Філософія: навчальний посібник / І.М. Бондаревич. – Київ: Алерта, 2013. – 240 с.
2. Горський В.С. Історія української філософії: Підручник / В.С. Горський, К.В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
3. Історія української філософії : підручник / М.Ю. Русин, І.В. Огородник. – К.: Академвидав, 2008. – 624 с.

4. Огородник І.В. Українська філософія в іменах: Навч. посібник / І.В. Огородник, М.Ю.; за ред. М.Ф. Тарасенка. – К.: Либідь, 1997. – 328 с.

5. Горський В.С. Історія української філософії: підруч. для студ. в.н.з. / В.С. Горський, К.В. Кислюк. - К.: Либідь, 2004. – 488 с.

Допоміжна

1. Білодід Ю.Філософія: український світоглядний акцент / Ю.Білодід. – К.: Кондор, 2006. – 356 с.

2. Філософія Відродження на Україні / М.В. Кашуба, І.В. Паславський, І.С. Захара та ін. / АН УРСР. Ін-т сусп. наук; відп. ред. М.В. Кашуба. – К.: Наукова думка, 1990. – 336 с.

3. Філософія як історія філософії: підручн. / А.К. Бичко, І.В. Бичко, В.Г. Табачковський; за ред. В.І. Ярошовця. – Київ.: Центр учбової літератури, 2010. 648 с.

4. Донцов Г.Д. Про національний характер / Г.Д. Донцов // Укр. Нац. Фронт: дослідження, документи, матеріали / Упоряд. М.В. Дубас, Ю.О. Зайцев. – Львів, Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2000. – 680 с. – С. 164-167.

5. Історія української філософії: Хрестоматія / упоряд. М.В. Кашуба. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 356 с. – С. 61-68, 103-110, 186-199, 250-261, 296-300.

6. Хамар У.В. Світ філософії: Практикум з історії філософії для студентів ВНЗ / У.В. Хамар, В.В. Кондзьолька. – Львів: Ініціатива, 2008. – 474 с. – С. 237-240.

7. Чижевський Д. Філософські твори: [у 4-х т.] / під заг. ред. В. Лісового. – Т. 1, 2. – К.: Смолоскип, 2005.

8. Вандишев В.М. Феномен української філософії: пошук ідей: монографія / В.М. Вандишев В.М. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – 144 с.

9. Горбач Н.Я. Філософські переконання Івана Франка / Н.Я. Горбач. – Л. : Каменярь, 2006. – 112 с.

10. Гончарук Т. Олександр Кульчицький у контексті світової філософії / Т.В. Гончарук; Терноп. академія нар. господарства. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 280 с.

11. Горський В. Біля джерел: нариси з історії філософської культури України / В.С. Горський. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 257 с.

12. Горський В. Біля джерел: нариси з історії філософської культури України / В.С. Горський. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 257 с.

13. Захара І.С. Академічна філософія України (XVII-першої полов. XVIII ст.) / І.С. Захара. – Л.: Вид-во ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 237 с.

14. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 720 с.

Інформаційні ресурси

1. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні [Текст] / Д. Чижевський. – Мюнхен, 1983. – 175 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/cultur/cult11.htm>.

2. Наливайко С. Індоевропейські таємниці України. – Київ: Просвіта, 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://javalibre.com.ua/java-book/book/2908187>.

3. Історія філософії: Підручник / Ярошовець В.І., Бичко І.В., Бугров В.А. та ін.; за ред. В.І. Ярошовця. – Київ: ПАРАПАН, 2002. – 774 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://javalibre.com.ua/java-book/book/2917065>.

4. Сковорода Григорій. Пізнай в собі людину / Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. – Львів: Світ, 1995. – 528 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://javalibre.com.ua/java-book/book/2908206>.

5. Філософія як історія філософії: підручник/ заг. ред. Ярошовця В.Г. – Київ: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Bychko_Ada/Filosofia_iak_istoria_filosofii.pdf.